

MILENA STEFANOVIĆ¹
Novi Sad

ARISTOTEL U SVETLU AMERIČKE ISTORIJE ROBOVLASNIŠTVA

Sažetak: Tema rada je Aristotelovo poimanje građanina i roba u antičkom kontekstu u odnosu na njegovo recipiranje u teoriji *modernog* američko–robovlasničkog perioda. Identitet ovog pojma u Antici je oblikovan kroz višeslojno istorijsko iskustvo Aristotela. Njegova višeznačnost određena je Aristotelovim poimanjem čoveka kao političkog i logosnog bića, ali i pojma prirode. Sa Aristotelovim definisanjem građanina u neraskidivoj su vezi pojmovi: slobodnjaka, gospodara, varvara, robova, žena, dece, zanatlija, stranaca, životinja, vlasništva, domaćinstva i polisa. To podrazumeva *živu* višedimenzionalnu relaciju ovih pojmova s pojmom građanina kroz presek, preplitanje i protivrečnosti u samoj Aristotelovoj filozofiji, bez kojih je nemoguće bliže odrediti ovaj pojam i *vice versa*. Iako je Aristotel zadužio savremenu filozofiju dragocanim filozofskim stavovima, takođe je u amanet ostavio i učenje o gospodstvu i ropstvu koje je utemeljio u antički shvaćenom prirodnom pravu. Ovo nasleđe igraće značajnu društveno–političku ulogu od 17. do 19. veka, prvenstveno u južnjačkom robovlasničkom delu Sjedinjenih Država. Aristotelova ideja prirodne hijerarhije pružala je legitimitet postojećoj hijerarhiji i obračunu sa modernom idejom prirodnog prava koju su zastupali abolicionisti. Iako *moderni* robovlasnički sistem poseduje kapitalističku dimenziju i vremenski pripada Moderni, on ontološki pripada pred–modernom svetu. Takođe, njegovu osobenost čini to što sopstvenu hijerarhiju supstancijalizuje u pojmu rasne razlike. Sa tim u vezi biće preispitane osobenosti ove recepcije Aristotela, kao i to da li Aristotelovo učenje o gospodaru i robu postavlja fundus za rasizam.

Cljučne reči: priroda, sloboda, građanin, gospodar, (*moderno*) robovlasništvo, crnci, rasizam, feminizam, slobodna radna snaga

ARISTOTEL *POSLE* ARISTOTELEA

Samo ime filozofa Aristotela savremenom čoveku znači nešto civilizacijski vredno, čak i kada se ne zna ništa o njegovoj filozofiji, vremenu u kojem je živio, ili uticaju koji je imao na potonje filozofe. Jednostavno, ono što simbolizuje ovaj filozof *upisano* je u našu civilizaciju, čak i kada to *pismo* više ne prepoznamo kao njegov *rukopis*. Aristotelova važnost bila je priznata za života ovog filozofa, ali posthumni period svakako se

¹ E-mail adresa autora: koljicki@gmail.com

može nazvati živim periodom njegovog filozofiranja – periodom koji je iznova i iz sopstvene istorijske perspektive rađao njegovu filozofiju.

Istina je da su različiti periodi istorije, sagledavali i kreirali različite likove Aristotela, i jasno je da je svako doba tražilo i zahtevalo od njegove filozofije ono što je moglo na osnovu imanentnog principa ili interesa. Njegova filozofija je u određenom trenutku prestajala da bude filozofijom u pravom smislu reči i služila je kao instrument za teološko konstruisanje sistema radi kohezije feudalne hijerarhije. Postoje i takve interpretacije koje su *promašile* princip svog vremena i koje su točak vremena pokušale da vrate unazad, pa su prigrilile Aristotela kako bi bolje stupile u dijalog sa sopstvenim interesima. Period modernog robovlasništva u Americi otvoriće više od dve hiljade godina stara Aristotelova poglavlja iz *Politike* o opravdanju ropstva, pozivajući se na njegovu argumentaciju i civilizacijski autoritet njegovog imena. Za razliku od antičkog robovlasništva čiji cilj nije bio uvećanje profita, niti je imalo predznak rasizma, robovlasništvo u Sjedinjenim Državama i, uopšte, robovlasništvo u kolonijama, vođeno je utilitarističkim duhom građanskog društva za profitom i ekonomskom trkom. Međutim, bez obzira na tu razliku, da li s pravom ili bez prava, ono je svoju potvrdu pronašlo u Aristotelu.²

SVI SU ONI KANIBALI!

Ključne Aristotelove ideje koje su korišćene za američko opravdanje robovlasništva su, pre svega, pozivanje na ideju prirodne podele ljudi na gospodare i robove, troslojna struktura domaćinstva: žena, deca, robovi, obostrana korist robova i gospodara, sagledavanje robova u okviru domaćinstva, kao i svrstavanje robova u imovinu.

Rad će biti usmeren na stavove Džordža Fichjua, jednog od istaknutih teoretičara koji se zalagao za ideju robovlasništva uopšte. Razlog zašto je izabran baš ovaj filozof leži u značajnom uticaju koji je imao u svoje vreme u odbrani prava robovlasništva, brojnim raspravama koje je vodio s abolicionistima, i u popularizaciji Aristotela kao najvažnije civilizacijske i filozofske figure. Fichju svakako nije bio jedini teoretičar ove provenijencije, i postoji mnoštvo teorija nastalih u različitim fazama robovlasništva, ali Fichju, svakako, predstavlja paradigmatičnog teoretičara perioda pre Građanskog rata u Americi, pa se u tom kontekstu može smatrati reprezentativnim za analizu. Vreme u kojem Fichju piše je vreme kada svet već poznaje masovno nezadovoljstvo crnačkih robova, njihove pobune u različitim kolonijama, kao i emancipaciju u Zapadnoj Indiji. To znači da opasnost po robovlasnike postoji kao nešto gotovo izvesno u bilo kojoj koloniji. Stoga, način na koji ovaj autor opravdava ropstvo crnaca cilja prvenstveno na ukazivanje na prirodno familijarne i emotivne odnose između gospodara i roba, obo-

² O legitimnosti Fichjuove recepcije, tačnije o Fichjuovom Aristotelu, će biti reči u samom zaključku. Aristotel je filozofski zahvatio princip svog vremena, robovlasništvo je temeljni princip njegove epohe, dok robovlasništvo nije temeljni princip Fichjuovog vremena, već samo ekonomski interes koji pokušava da zaštititi pozivajući se na Aristotelov autoritet. Sa tim u vezi biće razmotrene pretpostavke *modernog* robovlasništva i rasprostranjena ideja da je uzrok robovlasništva bio rasizam. Vilijamsova interpretacija nastanka robovlasništva iz ekonomskih pretpostavki, biće detaljnije prikazana, kako bi se prikazalo da rasa nikako nije uzrok takvog sistema, već naknadno opravdanje odnosa čiji je cilj profit.

stranu korist, kao i širu utilitarnost po sistem Sjedinjenih Država, ali i svih onih država koje uživaju u konzumiranju proizvoda nastalih radom robova, a koje bez tih proizvoda, prema njegovom mišljenju, ne bi više mogle da opstanu.

Crnčev karakter koji je u ranijim fazama robovlasništva u Sjedinjenim Državama opisivao kao divljački i krajnje neinteligentan, neljudski, više animalan, kod Fichjua je transformisan u moralan i odan karakter koji voli svog gospodara, a njihova je rasa okarakterisana pre kao specifična, nego kao inferiorna. Slično Aristotelu, Fichju zasni-va podelu na gospodare i robove na osnovu podele na umno i telesno: oni koji imaju intelektualnu sposobnost treba da su gospodari, dok oni koji mogu da rade telom, jesu prirodno robovi, zbog čega je interes gospodara i roba jedan. Interes je gospodara da roba održava u dobrom radnom stanju: da ga dobro hrani, oblači i da mu da smeštaj, pa je bolje je služiti dobrog gospodara, nego se kao slobodnjak zlopatiti. Fichju u svojoj argumentaciji ide tako daleko da tvrdi da, ako bi robovi bili pušteni, oni bi umrli od gladi. Zato su crnački robovi na jugu Severne Amerike, po njegovom mišljenju najsrećniji i najslobodniji ljudi na svetu. Deca, stari i nemoćni uopšte ne moraju da rade, a opet imaju komfor i sve što im je neophodno za život.^{3 4} Virdžinijski crnci robovi su moralni i inteligentni, emotivni i prvirženi, oni vole svoje gospodare.⁵ Pored žene i dece, braće i sestara, pasa, konja, ptica i cveća, robovi takođe pripadaju porodičnom okuženju. Inferiorni i superiorni ljudi čine skladan odnos. Što je potčinjavanje savršenije, savršenija je harmonija i sreća.⁶

Fichju se generalno zalaže za ropstvo kao instituciju jer bi ono navodno smanjilo pritisak na siromašne, ali se prvenstveno bori da očuva crnačko ropstvo. Jedini argument, prema njegovom mišljenju, koji prioritet može da da ropstvu crnaca u odnosu na druge rase, jeste specifičnost njihove rase – gotovo svim crncima je potreban gospodar, a kada su belci u pitanju, gospodar je potreban ženama, deci, nejakima, siromašnima... Ljudski zakon može da ukine ropstvo, ali ne može da stvori između kapitaliste i radnika, poslodavca i zaposlenog, emotivni odnos kao između gospodara i roba.⁷

U knjizi *Svi su oni kanibali; ili robovi bez gospodara*⁸ Fichju za eksploataciju belackih radnika upotrebljava izraz trgovina belim robljem i naziva slobodu radnika nadničara praznom prevarom, jer, prema njegovom mišljenju, radnik koji je eksploatisan ne može posle radnog dana od raznih briga za porodicu, da uživa u slobodnom vremenu. *Svi su oni kanibali* udara u samu srž kapitalizma – eksploataciju radnika. Fichju se ne zalaže protiv eksploatacije radnika, već pokušava da prikaže pozicije eksploatisanih radnika i robova kao vrlo slične, a vlasnike robova i kapitaliste, kao suštinski iste, s tim da su robovlasnici navodno odgovorniji prema robovima nego ovi prema radnicima.

³ Fitzhugh, George, *Cannibals all; or Slaves without Masters*, Richmond, V.A. A Morris; 1857, str. 2-33.

⁴ Ovakav stav sasvim se kosi sa Aristotelovim stavom da su robovi oni koji moraju da rade za neophodne životne potrebe, dok građani – gospodari to ne moraju. Naravno, Fichjuov stav, nije imao temelje u realnosti. Njegova strategija bila je da zavara abolicioniste koji su pomagali organizovanje crnačkih robova, međutim, sami robovi već su dizali ustanke i organizovali bekstva.

⁵ Isto, str. 300.

⁶ Isto, str. 298-301.

⁷ Isto, str. 298.

⁸ Isto, str. 236-237.

Naslov *Svi su oni kanibali* odnosi se na sve one dobre i respektabilne ljude koji ne rade, ili koji uspešno pokušavaju da žive bez rada, isključivo od rada drugih ljudi. To da su svi kanibali odnosi se na *bele* kapitaliste koji izrabljuju *belu* radnu snagu. Naravno, ovakva kritika izrabljivanja smisljena je, ali njen cilj nije da poboljša položaj radnika, već da ropstvo crnaca opravda i relativizuje nečim što on smatra da je daleko gore, što je, u stvari, kanibalizam. Zato je, prema njegovom mišljenju, abolicionistički pokret licemeran jer želi da ukine samo ropstvo crnaca, ali ne i belaca.

Fichju navodi da su, za razliku od belackih radnika nadničara, crnci isto tako slobodni kada završe s poslom, s tim što su im slobodni i telo i um jer gospodar brine o njima, stara se da imaju hranu, dom i razne druge stvari koje su im potrebne za održanje njihove dobrobiti i dobrobiti njihovih porodica. Jedina razlika između *belog* i *crnog* robovlasništva je u tome što je *belo robovlasništvo* stvar ugleda, s tim da su *beli robovi* – robovi bez gospodara, oni čak nemaju ni prava robova. Oni su ljudi bez imovine u slobodnom društvu, pa su u lošijem su položaju od robova.⁹

Fichju u Reformaciji, s pravom, uočava neprijatelja robovlasničkoj doktrini. Iako priznaje da je ona donela i dobre stvari, on ističe da je iz nje proizašla ideja o univerzalnim slobodama, pravo ličnog prosuđivanja, doktrina ljudskog individualiteta, kao i ideja društvenog ugovora koja ograničava individualna prava. Tako je proizašla i doktrina *Laissez-faire*, slobodna konkurencija, jedankost svih ljudi, sloboda veroispovesti, govora, štampe... Supremacija individue dovela je do osporavanja svake vlasti.¹⁰

Takođe, Fichju se poziva na socijalizam i njihovu kritiku eksploatorskog odnosa prema radnicima na koji se isto gleda kao na robovlasništvo. Prema njegovom mišljenju, štaviše, ništa vredno o robovlasništvu nije ni bilo napisano od Aristotelovog vremena, sve dotle dok se nisu pojavili socijalisti.^{11 12}

Radi sagledavanja mesta Aristotela u njegovoj argumentaciji, uputno bi bilo načiniti analizu Aristotelovih poglavlja koja se odnose na robove i gospodare. Iako se o Aristotelovom koncipiranju građanina može i treba govoriti iz konteksta celine njegovih dela, analiza će, pre svega, obuhvatati *Politiku* jer je ovo delo postalo *lektira* za robovlasničku propagandu.

GRAĐANIN – GOSPODAR

Hegel je antičku demokratiju okarakterisao kao istorijski period u kojem su slobodni samo neki, stoga, antička demokratija upravo u tome ima svoje ograničenje. Istina gospodarske svesti je robovska svest.¹³ Prema Hegelovom mišljenju *vidi se da se u Grčkoj*

⁹ Isto, str. 2-29.

¹⁰ Isto, str. 81.

¹¹ Isto, str. 33.

¹² Njegova argumentacija ne podupire socijalističke ideje, Fichju, naprotiv, obesmišljava ideje socijalističkog pokreta time što odnos eksploatacije želi da zameni još strašnijom eksploatacijom – ropstvom.

¹³ U *Fenomenologiji duha*, u poglavlju o samosvesti, Hegel navodi da je gospodar samostalna svest, dok je rob svest za neku drugu samosvest – svest u obliku stvarstva. Suština roba je da rob ukida sebe kao svest za

*razvija jedna realna sloboda, ali ujedno još u jednoj određenoj formi, skopčana sa jednim ograničenjem, pošto su još postojali robovi i države su bile uslovljene ropstvom... pošto u Grčkoj postoji poseban zakon, to su slobodni Atinjani i Spartanci, ali Mesenci i heloti nisu. Treba videti gde leži razlog ovoga nekolicina.*¹⁴

Cilj rada je da se ovaj Hegelov stav upotrebi kao interpretativno–metodološki okvir za analizu Aristotelovog građanina i roba i da se na Aristotelovom primeru prikaže šta u doslovnom smislu ta rečenica znači – šta u antičko vreme znači sloboda, a ko su neki koji za sebe znaju kao za slobodna bića – građane. Aristotel u *Politici* pokušava da pruži objašnjenje šta je u stvari građanin i po čemu se razlikuje od svih onih koji to nisu. Njegova filozofija odlikuje se pojmovljem koje oslikava iskustvo Aristotelovog vremena i kako se on spram određenih problema postavljao. To iskustvo je višeslojno i zato su mnogi Aristotelovi stavovi protivrečni. S druge strane, Aristotel često uvodi pojam prirode¹⁵ da razjasni razlike građana i robova – neko je građanin ili rob – *po prirodi*. Pojam građanina je uvek u neraskidivoj vezi sa pojmovima slobode, slobodnjaka,¹⁶ žena, dece, stranaca, zanatlija, varvara, životinja, ali, s druge strane, robova – koji su ono drugo, koji, kao negacija svega što građanin jeste, određuju granicu njegovog identiteta. Svi ti pojmovi, kao i pojam građanina, locirani su iz Aristotelovog razumevanja tih pojmova – iz toposa slobode i prirode – u okvirima imanentnog naturalnog telosa i socijalne hijerarhije koja se iz njih ozbiljuje. Iz napetosti ta dva principa – prirode i slobode, koji nisu kod Aristotela sasvim razdvojeni i suprotstavljeni, Aristotel opravdava postojeću hijerarhiju polisa koja podrazumeva robovlasnički sistem, odnosno, gospodarsko–ropske odnose.¹⁷

sebe i time čini isto što i njegov gopodar. Time rob zapravo čini svog gopodara. Za pravo međusobno priznavanje dveju samosvesti nedostaje momenat u kojem se rob ukinuo kao bitak za sebe i time postvario. Ono što gopodar čini protiv roba, on to čini protiv samog sebe, to je ujedno i imanentna granica takvog priznanja koje je jednostrano i nejednako priznavanje. Vidi, Hegel, G.V.F. *Fenomenologija duha*, BIGZ, Beograd, 1974. str. 92-97.

¹⁴ Vidi: Hegel, G. V. F., *Istorija filozofije*, BIGZ, Beograd, 1983, str. 85.

¹⁵ Pojam prirode jedan je od ključnih pojmova kod Aristotela i on ga upotrebljava u više značenja. Kada je u pitanju praktička sfera, priroda je shvaćena tako da nije izražen hijatus između prelaska sa prirode na slobodu. Vidi, Perović, Milenko *Praktička filozofija*, Grafomedia, Novi Sad, 2004, str. 197-200.

¹⁶ Pojmove građanin i slobodnjak Aristotel često koristi kao sinonime, međutim, u radu će biti prikazano da pojam slobodnjak funkcioniše često kao *genus proximum* za pojam građanina jer obuhvata i žene, decu, zanatlije i strance.

¹⁷ Takođe, u savremenim interpretacijama su predmet analize i njegova shvatanja o ženama, mada sa staništa vremenskog konteksta, Aristotel pitanje *žene* promišlja u pravom smislu reči filozofski. Ovaj filozof, kao i Platon, sagledava status žena kroz konstelaciju čitavog polisa, u najdoslovnijem smislu kao polovinu slobodnih ljudi koji čine polis i prema kojima se mora postupati pravedno. Međutim, pitanje Aristotelovog poimanja žena je prožeto, preciznije, determinisano, klasnim pitanjem i u vrlo maloj meri se može postaviti kao polno-rodno pitanje. Kada govori o ženi, Aristotel ne govori o nekoj ženi koja svojim pojmom obuhvata sve žene, Aristotel govori o građanki, ali ne i o ropkinji. Iz tog razloga gotovo da je pogrešno izolovano tumačiti Aristotelovo poimanje žene i u hermeneutičko-metodološkom smislu davati prioritet feminističkoj analizi, ukoliko ona ne sadrži klasnu analizu kao prioritarnu. I s obzirom na klasnu analizu, feministička bi interpretacija mogla da se realizuje isključivo kao analiza građanke. Pogrešno je, kao što to čini Simon de Boivar, a kasnije i mnoge druge feministinje, Aristotelovu građanku interpretirati iz pozicije emancipacije savremene građanke. Aristotelova građanka nije degradirana kao što to u *Drugom polu* 1 tvdi de Boivar, naročito kada se ima u vidu da je feminizam tvorevina nastala u Modernom dobu.

Postoji nekoliko određenja građanina u Aristotelovoj *Politici*. U trećoj glavi *Politike*, ovo pitanje predstavlja centralnu temu. U jednom kontekstu to je učestvovanje u političkom životu polisa, u drugom građanin je onaj koji potiče od oca i majke građanke.¹⁸ Da bi načinio distinkciju u odnosu na strance koji žive u polisu i imaju neka prava kao i građani, Aristotel eksplicira da mesto gde neko stanuje ne čini čoveka građaninom: građanin ne postaje građanin time što negde stanuje jer i naselci i robovi dele s ostalima zajedničko kućište, niti pak ko od onih što imaju prava da učestvuju u sudskim sporovima, jer i stranci imaju prava.¹⁹ Drugo određenje građanina jeste određenje prema poreklu: prema potrebi kao građanin se određuje onaj koji s obe strane potiče od građana, a ne samo s jedne strane – po ocu ili po majci²⁰ Treće određenje građanina je političko: građanin je onaj koji ima moć da učestvuje u savjetodavnoj i sudskoj vlasti, toga nazivamo građaninom dotične države...²¹ U stvari, generalno, Aristotel određuje čoveka po naravi kao društveno biće – zoon politikon. Narav je ovde priroda – sa značenjem telosa.²² Definisanje građanina učešćem u sudstvu i vlasti deluje kontradiktorno Aristotelovoj definiciji građanina kao onog koji potiče od oca i majke građanke, jer po ovom određenju žena ne bi mogla biti građanka, a ako to nije kao žena, ne može da bude ni kako majka. Međutim, pošto su za Aristotela žene slobodna bića, ona jeste građanka²³, mada nema sva građanska prava. To u izvesnom smislu delegitimizuje učestvovanje u vlasti i sudstvu kao ključni kriterijum za diferenciranje građanskog i negrađanskog.

Ono na šta se želi ukazati jeste to da Aristotel iznosi jedno određenje građanina koje samog građanina čini građaninom, a koje je ujedno i ograničenje njegove građanskosti – ograničenje slobode Drugih. Aristotel postavlja distinkciju građanina spram stranaca i robova, ali to nije jedina linija razgraničenja. Stranci su slobodni, ali ako nisu rođeni od oca i majke građanke, nemaju građanska prava. Za Aristotela ni radnik, odnosno zanatlija, nije neko ko može da bude građanin, odnosno, niko ko nema robove i nije dovoljno imućan, ne može biti građanin. Ono što uopšte omogućava da neko bude rođen od oca i majke građanke, kao i da učestvuje u političkom životu polisa, jeste oslobođenost od rada za neophodne životne potrebe, a to je moguće samo pomoću robova.²⁴

Način kako Aristotel situira građanina u svojoj filozofiji, jeste određen odnosom sa ženom, ali to je odnos sa sebi ravnom osobom. Ključno, međutim, za određenje građanina je gospodarsko – ropsko određenje, što će biti prikazano.

¹⁸ Aristotel, *Politika*, BIGZ, Beograd, 1984, 1275b.

¹⁹ Isto, 1275a.

²⁰ Isto

²¹ Isto, 1275b.

²² Perović, Milenko *Praktička filozofija*, Grafomedia, Novi Sad, 2004, str. 39.

²³ Feminističke interpretacije koje smatraju da žena kod Aristotela nije građanka, greše u tome što političku participaciju smatraju ključnim određenjem građanskog statusa. To je manir povesnog učitavanja iskustva političkog participiranja koje imaju današnje žene ovo pravo shvataju kao neotuđivo pravo. Takođe, u Aristotelovo vreme ne postoji razlikovanje građanskog društva i države, razlika čoveka kao bourgeois i citoyen. Istorijski, svest o povezanosti političkog participiranja i emancipacije, kao i borba za opšte biračko pravo, je relativno nova pojava koja je istorijski prošla dug put formiranja i konkretizovanja.

²⁴ Isto, 1278a.

Takođe, Aristotel ističe da država koja ima najbolje uređenje neće dati radniku građanska prava, ako je uopšte i radnik građanin. Građanska vrlina nije vrlina svakog građanina, ni samo slobodnoga, **već svih onih koji ne moraju da rade za neophodne životne potrebe.**²⁵ Od tih ljudi koji se bave neophodnim poslovima, oni koji rade za jednog čoveka su robovi, a koji rade za državnu zajednicu su državni robovi ili teti. U zavisnosti od državnog uređenja, radnik i tet imaju drugačiji položaj. Ako je u pitanju aristokratski uređena država, **ni radnik ni tet ne mogu imati građanski položaj jer po prirodi ne mogu da imaju zasluge i vrline.**²⁶

Iako sam Aristotel nije posebno naglašavao ovo određenje građanina, na osnovu celine njegovog sagledavanja građanina kao gospodara, iz njega se može zaključiti nekoliko stvari: robovi su ti koji čine oštro razgraničenje identiteta građana, samim tim što su neophodan uslov za slobodu **nekih.**²⁷ Oni sami predstavljaju one Druge *neke* koji moraju biti neslobodni. Treće, ovo gospodarsko određenje građanina predstavlja pravu sliku tadašnjeg života Atine koji izvesnu *lagodnost* i način života kao obeležje građanskog života ima upravo zahvaljujući robovima. Između ostalog, Aristotelu je i zbog toga stalo da opravda instituciju ropstva koju su sofisti počeli da dovode u pitanje. Bez robova bi kompletan život jednog građanina Atine, uopšte Antike, izgledao drugačije.²⁸ Za samo određenje građanskog, Aristotelu je bitno da istakne distinkciju u odnosu na robove, ali i slobodne ljude koji nisu robovi, a kojima je položaj takav da im je sličan ropskom jer moraju sami da se staraju za životne potrebe. Tako se i slobodni ljudi dele na one koji imaju i nemaju robove. Iz ovoga se zaključiti da je posedovanje robova bila isključivo građanska privilegija. Dakle, sve prethodno rečeno upućuje na neposrednu povezanost pojmova gospodara i građanina kod Aristotela.

ROB KAO TELO GOSPODARA

Aristotel uzima u razmatranje problematiku ropstva obrađujući je iz više aspekata: s obzirom na odnos građanin–rob, domaćinstvo–vlasništvo, vrste vlasti, kao i s obzirom na dušu – odnosno objašnjenje neophodnosti takvog odnosa gospodarske, ali i ropске dobrobiti s obzirom na vrste duše.²⁹ Ne naziva se, objašnjava Aristotel, neko gospodarem zato što zna da gospodari, već zato što je po prirodi takav. To isto važi i za roba i za slobodnog čoveka. Govoreći o ropstvu po prirodi, za razliku od ropstva zarobljeništvom nekog ko je plemenitog roda, Aristotel kaže da rob predstavlja neku vrstu živog, ali

²⁵ Naglasila M. S.

²⁶ Isto, 1278a (naglasila M. S.).

²⁷ naglasila M.S.

²⁸ Sofističko propitivanje ove teme, koje takođe fundira svoje argumente iz prirode, ali na principu rezonovanja, bilo je izvesna pretnja tadašnjoj poziciji građanstva i čitavom ustrojstvu koje nije moglo da izdrži teskobu probijanja principa subjektiviteta.

²⁹ Argument ropске dobrobiti biće jedan od ključnih elemenata za davanje legitimiteta robovlasništvu u američkom Jugu. Jedina razlika je u tome što se duša crnih robova nije spominjala jer bi to značilo hristijanizaciju – pridavanje ljudskih svojstava, a odricanje stvarstvenih koje bi onemogućile tretiranje kao vlasništva.

odvojenog gopodarevog tela.³⁰ Iako su robovi *po prirodi* stvoreni da budu robovi, zlo-upotreba vlasti nad robom je štetna i za gospodara i za roba, jer ono što koristi delu, koristi i celini i *vice versa*. Sasvim u skladu sa sopstvenim poimanjem polisa i doma-ćinstva, Aristotel objašnjava da između gospodara i roba, koji su prirodno takvima stvoreni, postoji zajednički interes i čak međusobno prijateljstvo. Jasno je da Aristotel ne misli na prijateljstvo jednakih, već prijateljstvo koje nameće *priroda*. Kada su u pitanju ratni zarobljenici koji su *po prirodi* slobodni Heleni, a silom i zakonom su od njih načinjeni robovi, tu nema ni zajedničkog interesa ni prijateljstva. Vlast nad takvim robom nije ustavna vlast, jer ona važi samo za slobodne ljude.

Aristotel situira robove u domen vlasništva, ali im ne odriče ljudske vrline. Gospodar je taj koji u pravom smislu reči uljuđuje roba. Rob, kao deo domaćinstva, ima udela u razumu preko gospodara koji je um njegovog tela.³¹ Sam rob ima određen značaj u odnosu na zanatlije, radnike, odnosno, one koji moraju da se staraju o osnovnim životnim potrebama. Imajući u vidu da je domaćinstvo stub polisa, Aristotel na radnike i robove koji ne pripadaju domaćinstvu već polisu, gleda kao na ropske duše koje nisu u domaćinstvu; jer rob kao deo gopodarevog tela prima od njega i vrlinu, dok radnik nema tu vrlinu od koga da primi.³² Po Aristotelu, svaki čovek ima neku vrstu vrline. Slobodan građanin može da razvije vrlinu u punom smislu jer ima slobodu volje, žena ima slobodu volje, ali ne može da je realizuje, stoga su njene vrline drugačije nego vrline muškarca, dete ima volju u smislu dinamisa, potencije, volja deteta tek treba odrastanjem i vaspitanjem da se ozbilji. S druge strane, rob je koristan samo za rad svakodnevnih poslova i njemu je potrebno onoliko vrline koliko da ne zanemari svoje dužnosti zbog nediscipline i lenjosti.

Kada govori o imanju, Aristotel spominje robove jer su za njega i robovi deo imanja. Raspravljajući o živim i neživim oruđima za život u domaćinstvu, Aristotel ih deli na živa i mrtva – imanje je neživo, dok je rob ipak neka vrsta žive stvari, živog oruđa.³³ Bez obzira na to što ih svrstava u oruđa, robovima, po Aristotelu, treba upravljati tako da im nagrada bude oslobođenje.³⁴

Ovo su osnovne odrednice Aristotelovog određenja gospodara i roba, iako se tema u njima ne iscrpljuje. Međutim, za potrebe ovog rada, i uočavanje idejne veze sa Fichjuom, pažnja se morala usredsediti samo na nekoliko navedenih aspekata. Aristotelovi stavovi o robovima variraju između stvarstvenosti i ljudskosti. S jedne strane, rob je kao živo oruđe stvar, s druge strane, treba ga nagraditi slobodom, ali sloboda se ne može dati nekom ili nečemu ko/što je ne može *imati*. Brojni kontradiktorni stavovi kod Ari-

³⁰ Aristotel, *BIGZ*, Beograd, 1984, 1259b.

³¹ Aristotel, *Politika*, BIGZ, Beograd, 1984, 1259b.

³² Isto, 1277; Aristotel navodi da robova ima više vrsta: jedan deo čine rukotvorci, oni žive od svojih ruku, a među njih spadaju i radnici. Zbog toga, objašnjava Aristotel, radnici u nekim državama nisu mogli da uzmu udela u vlasti, pre nego što je nastala ekstremna demokratija. Razlika između roba i zanatlije je u tome što je neko rob po prirodi, dok niko ne postaje neka vrsta zanatlije po prirodi (Vidi: Aristotel, *Politika*, 1256a).

³³ Isto, 1253b.

³⁴ Isto, 1330a.

stetela govore u prilog tome da je u pitanju tematizacija iskustva tog vremena. Prema robovima su postojale različite prakse i očito je da Aristotel pokušava sve da ih obuhvati. Međutim, i složenost Aristotelovog poimanja prirode, samim tim i prirode gospodara i roba, te odnosa u kojem gospodar može da prenese vrlinu robu, a ne bi je mogao preneti da rob imanentno ne može da je primi, dozvoljava Aristotelu da zaključi da se rob može nagraditi slobodom.

ZAKLJUČAK

Ono što se najčešće čini da je funkcionisalo kao supstancijalno obeležje američkog robovlasničkog sistema jeste distinkcija u boji kože. Kroz najduži period američke istorije, crna boja kože predstavljala je oznaku za nekog ko je rob *po prirodi*, a kasnije, još dugo, ostaje osnov za rasnu segregaciju. Ipak, rasizam kao obeležje američkog robovlasništva treba uzeti s rezervom ako se misli da je ono bilo uzrok robovlasništva, jer uzrok nije isto što i karakteristika. Ipak, legitimno će biti postaviti pitanje zašto boja kože postaje linija razgraničenja između onih koji vladaju i onih kojima se vlada.

Rasa se kod Aristotela ne pokazuje kao legitimni označitelj ropske ili gospodarske duše, ali za južnjačke pro–ropske propagandiste rasa ima svoje značenje. Ipak, kod Aristotela podela na varvare koji su robovi po prirodi i Helene, mogla je da posluži kao širi okvir da se bilo ko protumači kao varvarin, što je sa crncima i urađeno. Međutim, princip koji pokreće Antiku i princip koji pokreće *moderno* robovlasništvo sasvim je različit. Kod Aristotela ne postoji filozofija o sticanju robova i uvećanju kapitala jer ona u njegovo vreme ne može ni da postoji. Štaviše, za Aristotela je bitno upravljanje robovima, a ne sticanje ili trgovina, a još manje *uzgajanje* robova radi trgovine njima.³⁵

Princip slobode svih sa principom prava na slobodno uverenje, preko hrišćanstva, u modernom vremenu doživljava svoj zamah, i uprkos mnogim partikularizacijama, kao što su rasne, klasne i polne, dobija i konkretnija uobličjenja. Aristotelove postavke kojima na američkom Jugu i u kolonijama, pokušavaju da očuvaju antički ideal slobode nekih, nisu održive, jer je princip Aristotelovog vremena odavno ukinut. Aristotelova argumentacija je samo onoliko živa, koliko je u nju udahnut život modernih kapitalističkih imperativa, ali taj njen život, ujedno je i razlaz sa Aristotelom. Kapitalizam sa svojim formama neslobode uzima svoj danak i položaj radnika je u svakom smislu bedan, ali to više nije Antika sa svojom dvoslojnom strukturom – polis i domaćinstvo, već je rođeno građansko društvo koje unosi sasvim drugačiju dinamiku u ljudske živote.

Knjiga Erika Vilijamsa *Kapitalizam i ropstvo*³⁶ prikazuje ekonomsku ulogu crnačkog ropstva i trgovine crnačkim robljem u stvaranju kapitala koji je finansirao Revoluciju u Engleskoj i kasnijem industrijskom kapitalizmu, koji je, potom, uništio robovlasnički sistem. Ovaj autor razmatra uslovljenost političkih i moralnih ideja jednog vremena

³⁵ Vidi, <http://jubiloemancipationcentury.wordpress.com/2011/01/16/birthing-a-slave-reproduction-and-inhumanity-during-americas-slavery-era/>

³⁶ Williams, Eric, *Capitalism and Slavery*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1944, str. 211-230.

ekonomskim razvojem. Za njega su moral i politika odraz ekonomskih interesa i menjaju se onda kada se promene i ekonomski interesi, s tim što predrasude koje su stvorene jednom radi očuvanja ekonomskih interesa, ostaju još dugo da žive i nakon njihove propasti, kada zažive drugi ekonomski interesi i kada su potrebna drugačija opravdanja. Tako je komercijalni kapitalizam osamnaestog veka obogatio Evropu sredstvima od ropstva i monopola. Ali, čineći to, pomogao je da se stvori industrijski kapitalizam devetnaestog veka, koji se okrenuo protiv njega i uništio komercijalni kapitalizam i ropstvo.

Vilijams je izričit da je razlog ropstva crnaca ekonomske prirode, a ne rasne. Prema njegovom mišljenju, institucija belih sluga bila je istorijska baza na koju je kasnije nakalemjeno crno robovlasništvo. Razlog ima veze sa cenom njihove radne snage, a ne sa bojom kože. Karakterizacije crnaca koje ih dehumanizuju, samo su kasnija racionalizacija koja je trebalo da opravda jednostavnu ekonomsku činjenicu – kolonijama je bila potrebna masovna radna snaga, a okrenule su se crncima jer su bili najjeftiniji. To nije bila teorija, već praktičan zaključak plantažera koji bi otišao i na Mesec, ako tamo može da nađe radnu snagu, a Afrika je bila bliže od Meseca... Novcem kojim ste mogli da platite belog slugu da vas služi deset godina, mogli ste da kupite crnog roba za ceo život. Takođe, gubitak slobode belog slugu bio je ograničenog karaktera, jer je imao neka zakonska prava, dok je sloboda crnca bila ograničena doživotno. Status slugu se nije prenosio na potomke, dok su crnačka deca nasledivala status po majci. Takođe, gospodar nikada nije mogao da ima apsolutnu kontrolu nad ličnošću slugu kao nad robom.³⁷ Sluga je za uzvrat očekivao imanje od gospodara kome je služio, dok su crnce mogli držati protiv njihove volje. Ako bi sluga pobegao sa imanja, teško bi ga bilo naći, dok bi *crnog* roba, zbog boje kože, bilo lako uočiti bilo gde. Rasne razlike su, po Vilijamsu, samo učinile da se lakše opravda i racionalizuje crnačko ropstvo.³⁸

Vilijamsovoj tezi mnogo toga govori u prilog, ali kao jedan od argumenata da rasiizam nije uzrok, već naknadno opravdanje robovlasništva, iako autor to ne navodi svojoj argumentaciji, jeste praksa *breeding-a* koja demantuje relevantnost boje kože u smislu uzroka, bar kada je robovlasništvo u Sjedinjenim Državama u pitanju. Poreklo su kod robova robovlasnici gledali po majci. Matrilinarnost kod robova će igrati značajnu ulogu za vreme trajanja robovlasničkog sistema iz razloga svojstvenih tom sistemu. Nakon zabrane uvoza robova dolazi do *uzgajanja robova*, tzv. *breeding-a*. Telima robinja gospodar je mogao da raspolaže kako je hteo, pa su u tom periodu robinje korišćene za *oplodnju* radi rađanja nove i obnavljanja robovske radne snage. Njihovu reproduktivnu i radnu sposobnost u potpunosti je kontrolisao gospodar. Deca koja su se rađala, čak i kada su poticala od gospodara, iako bi bivala bele puti, ostajala su robovi. Njima je dalje trgovano i njihovom se reproduktivnom sposobnošću i dalje raspolagalo³⁹. Dakle,

³⁷ Isto, str. 19-30.

³⁸ Isto, str. 19-30, 211-230

³⁹ O fenomenu *breeding-a* u vreme robovlasništva videti <http://jubiloemancipationcentury.wordpress.com/2011/01/16/birthing-a-slave-reproduction-and-inhumanity-during-americas-slavery-era/>
<http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/USASbreeding.htm>
<http://www.thenation.com/article/166961/reproductive-rights-and-long-hand-slave-breeding#>

to govori u prilog tome da je želji za profitom boja kože brzo prestala da bude značajna, kao i da je narativ o matrilinearnom poreklu, što je sasvim u suprotnosti sa patrijarhalnim računanjem srodstva u Sjedinjenim Državama, u jednom momentu postao presudan za opravdanje nove ekonomske prakse.⁴⁰

Dakle, treba imati u vidu pretpostavke nastanka i održanja *modernog* robovlasništva, i tek iz tog ugla, sagledati recepciju Aristotela. Aristotelovi stavovi bili su *pogodni* da se inkorporiraju u propagandističkom talasu onih koji su pro-robovlasničkom teorijom štitili svoje ekonomsko-političke interese, ali ne može se reći da je Aristotel na bilo koji način bio *uzrok* takvog sistema u Sjedinjenim Državama. Takođe, Aristotelova *Politika* ne sadrži rasističku dimenziju. Aristotel se ne bavi rasom, iako Aristotelovo razlikovanje Helena i varvara koji su za njega svi robovi po prirodi, može da posluži kao okvir i za kreiranje rasističke teorije, ali, treba naglasiti, da za to nije služio samom Aristotelu. U najširem smislu, može se reći da je Aristotelovo pozivanje na prirodu i društvenu hijerarhiju utemeljenu na prirodi, mogao da bude štit za ovakvu ideologiju. Uopšte, bilo kakvo pozivanje na prirodu može da podrazumeva učitavanje sasvim različitih, pa i suprotnih sadržaja. Tome u prilog govori to da se Džordž Fichju upravo Aristotelovim pozivanjem na prirodu sukobljavao sa abolicionistima koji su zastupali modernu teoriju prirodnog prava u čijem je temelju pozivanje na jednakost i slobodu svih ljudi po prirodi. Bez obzira na brojne razlike, zajednički imenitelj za moderne teorije prirodnog prava je osuđivanje robovlasničkog sistema kao neprirodnog. Dakle, paradoksalno, u sukobljenim stranama ideja prirode odigrala je sasvim različite uloge.

Nema sumnje da se Fichjuova teorija robovlasništva, odnosno Aristotelove *Politike*, definitivno oslanja na Aristotela. Međutim, tu je Aristotel prisvojen kao civilizacijski autoritet. Osim što je nekritički preuzet najsramniji deo Aristotelove filozofije koji se kosi sa Aristotelovim određenjem čoveka kao politikon zoon i zoon logon echon⁴¹, Fichjuov Aristotel je specifičan, gotovo neverovatan savremenom čoveku, i krajnje nefilozofski recipiran – propagandistički. Interpretacija bez ikakvog uvažavanja vremenskog, prostornog, i ekonomsko-političkog konteksta u kojem su dela pisana, i bez minimalnog reflektovanja pozicije iz koje se dela tumače, otvara pitanje vezano za to šta je interpretacija i kada umesto interpretacije nastupa instrumentalizacija nečijeg dela radi vlastitih interesa. Ako se tumačenje zaustavi na terminološkoj adekvaciji i takvom povlačenju paralela, sve što može da rezultira iz toga jeste pozivanje na autoritet, kao što je ovde slučaj sa Aristotelom. Aristotelova filozofija misli princip svog vremena i to je njegova veličina, dok Fichju, niti razume princip Aristotelovog vremena, niti samog Aristotela, niti princip Moderne, a u okviru nje, ni samog sebe kao modernu ličnost čije dostojanstvo kalja to da drugog čoveka poseduje kao vlasništvo.

Šlajermaherova ideja da interpretator može razumeti autora bolje nego što je on razumeo samog sebe, možda ima neke istine, ali to bi nužno moralo podrazumevati bar minimalno rasvetljavanje epohe i spleta relacija iz kojih neko delo izrasta. Može se reći da je u američkoj robovlasničkoj teoriji to izostalo i da je Aristotel, kao autor, lošije shvaćen nego što je on mogao da shvati samog sebe.

⁴⁰ Ovakav oblik *produkcije* robova, bio je još isplativiji od uvoza robova i nije neverovatno što su sami robovlasnici podupirali izglasavanje zabrane uvoza robova.

⁴¹ Vidi, Perović, Milenko, *Praktička filozofija*, Grafomedia, 2004, str.130-131.

IZABRANA LITERATURA

Aristotel, *Nikomahova etika*, Izdavačka kuća Zorana Stojanovića Sremski Karlovci, Novi Sad, 2003.

Aristotel, *Rasprava o duši*, Oktoih, Podgorica, 2001.

Aristotel, *Politika*, BIGZ, Beograd, 1984.

Fitzhugh, George, *Cannibals all; or Slaves without Masters*, Richmond, V.A. A Morris; 1857.

Hegel, G. V. F., *Istorija filozofije 1*, BIGZ, Beograd, 1983.

Hegel, G. V. F., *Istorija filozofije 2*, BIGZ, Beograd, 1983

Hegel, G.V.F. *Fenomenologija duha*, BIGZ, Beograd, 1974.

Hegel, G.V.F *Osnovne crte filozofije prava*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.

Hegel, G.V.F , *Filozofija povijesti*, Napred, Zagreb, 1966.

Hennessy, Rosemary *Profit and Pleasure Sexual Identities in Late Capitalism*, Routledge, London, 2000.

Perović, Milenko, *Praktička filozofija*, Grafomedia, 2004.

Perović, Milenko, *Etika* INED CO GRAFOMEDIA, Novi Sad, 2001.

Williams, Eric, *Capitalism and Slavery*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1944.

Elektronski izvori:

<http://jubiloemancipationcentury.wordpress.com/2011/01/16/birthing-a-slave-reproduction-and-inhumanity-during-americas-slavery-era/>

<http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/USASbreeding.htm>

<http://www.thenation.com/article/166961/reproductive-rights-and-long-hand-slave-breeding#>

<http://books.google.rs/books?id=HgwmpGa8TIEC&pg=PA248&lpg=PA248&dq=pro+slavery+>

<http://memory.loc.gov/cgi-bin/query/r?ammem/rbaapcbib:@field%28SUBJ+@band%28Slavery--Justification+%29%29>

MILENA STEFANOVIĆ

Novi Sad

ARISTOTLE IN THE LIGHT OF AMERICAN HISTORY OF SLAVERY

Abstract: The paper deals with Aristotle's conception of the citizen and the slave in its ancient Greek context as compared to its reception in theory of *modern* American Slavery period. The identity of this concept in Antiquity is formed through the multi-layered historical experience of Aristotle. Its ambiguity is determined by Aristotle's conception of man as *zoon politikon* and *zoon logon echon*, as well as his concept of nature. Aristotle's definition of a citizen is inextricably linked to the concepts of: master, freeman, barbarians, slaves, women, children, craftsmen, foreigners, animals, property, household and polis. This means that a dynamic multi-dimensional relationship between these concepts and the concept of the citizen is brought about through intersection, interweaving and contradictions in Aristotle's philosophy, without which it is impossible to precisely determine this concept and *vice versa*. Although contemporary philosophy is indebted to Aristotle for his precious philosophical views, he also left a legacy of the teaching of mastery and slavery, which he established upon the ancient Greek apprehension of natural law. This legacy will play an important socio-political

role from 17th to 19th century, especially in America's slaveholding South. Aristotle's ideas of natural hierarchy provided the legitimacy for existing hierarchy which confronted the modern ideas of natural law advocated by abolitionists. Although *modern* slavery system has dimension of capitalistic spirit and belongs to the time of Modern, it ontologically belongs to the pre-modern world. The peculiarity of modern slavery is that the hierarchy is substantialized in the concept of racial difference. Regarding this, the peculiarity of Aristotle's receptions of the matter will be reexamined, as well as the question whether Aristotle's teaching about the masters and slaves sets the basis for racism.

Keywords: nature, freedom, citizen, master, (modern) slavery, blacks, racism, feminism, free labour

Primljeno: 16.8.2013.
Prihvaćeno: 2.10.2013.